

I. Traducerea

Traducerea constituie și reprezintă un act lingvistic și cultural orientat, prin care sînt translate dintr-o limbă în alta forme și conținuturi de gîndire, lingvistice, estetice, afective etc.

Sistemele lingvistice care intră astfel în contact prezintă particularități proprii – unele bine conturate, altele carentiale – sub aspect formal și sub aspectul conținutului. Datorită acestora, la contactul dintre cele două limbi pot apărea felurite cerințe dinspre ambele sisteme, fapt ce aduce cu sine necesitatea de a imagina modalități și tehnici prin care fenomenul translării să se ajusteze atît impunerilor limbii-sursă, cît și cerințelor limbii-țintă.

Prin particularitățile lor anatomo-fiziologice, sistemele lingvistice nu sînt doar forme și conținuturi în sine întrucît, prin modalitățile lor de structurare și de funcționare, ele pot genera conținuturi conceptuale, adică pot modula căile pe care conceptele se constituie și funcționează dobîndind valori.

Ca orice activitate umană cu caracter social și cultural, traducerea are caracter procesual și istoric. Trecînd printr-un șir de etape evolutive, precum aceea cvasi-spontană de proces de echivalare în mintea unui vorbitor bilingv sau poliglot a formelor și conținuturilor unei limbi străine cu cele ale limbii materne – în chiar momentul în care percepe astfel de forme și conținuturi –, apoi aceea de activitate sau întreprindere de moment, aleatorie, ocazională sau frecventă, al cărei scop imediat îl constituie înțelegerea minimală și corectă (între limite acceptate – deoarece actul este dotat cu eficiență – în cazul în care limba nici unuia dintre cei doi poli nu impune cerințe speciale), traducerea ca activitate se dezvoltă ca un proces complex, specific uman, în care orice nouă etapă decurge din precedentele, dar fără a anula neapărat existența acestora.

Întrucît interacțiunile dintre două limbi, cele dintre limbă și gîndire, precum și cele dintre limbă și societate, sînt deosebit de complexe și pline de felurite solicitări, numai un exercițiu relativ îndelungat, dublat de o bună cunoaștere a limbilor, societăților și a

părților necoincidente de gândire în contact, poate asigura o traducere de calitate. Capacitățile de traducere pe care fiecare limbă și le dezvoltă – în modul cel mai concret prin indivizii traducători – sînt consecințe ale unor procese, și ele dotate cu caracter istoric. De aceea, alături de factorii *limbă-țintă* și *limbă-sursă*, care, în fapt, înglobează o multitudine de alți factori, cel puțin pentru perioadele pe care le cîntărim retrospectiv, factorii care de asemenea trebuie avuți în vedere sînt cei reprezentați de către individul traducător, acesta văzut ca un complex activ, și de către receptor, acesta văzut ca un determinant indirect.

I.1. Limitele traducerii sînt date de esența procesului, determinat de caracteristicile și acțiunea factorilor implicați: limba-sursă, limba-țintă, traducătorul și receptorul, precum și de cerințele și caracteristicile fundamentale ale procesului interacțional. Toate aceste elemente prezintă carențe, anumite posibilități și certe nevoi.

Limba-sursă prezintă caracteristici formale proprii (de natură morfologică, dar mai cu seamă sintactică și lexical-semantică) care, la trecerea într-o altă limbă, numai aproximativ pot fi convertite în unități, relații și valori corespondente și echivalente. În destul de multe cazuri, în urma traducerii apar fie elemente și relații impregnate cu caracteristicile limbii-sursă, fie elemente și relații care încearcă să se centreze pe conținutul de redat folosindu-se preponderent de mijloacele limbii-țintă, adică abătîndu-se sever de la formele și mijloacele limbii-sursă. Sub aspectul conținutului, limba-sursă prezintă modalități proprii de conceptualizare a conținuturilor realității redată prin text, dar și a relațiilor gramaticale. În felul acesta, nu numai formele pot avea de suferit prin echivalare, dar și conținuturile pot prezenta diferențe.

La rîndul ei, limba-țintă, oricît de capabilă sau de incapabilă ar fi în sine în a urma procedurile de traducere și a se plia anumitor cerințe externe, suferă în mod inevitabil presiuni externe și apoi interne, deoarece aspectul și complexul de forme și conținuturi din limba-sursă impun constrîngerii formale și de conținut, date de propriile caracteristici și uzuri, cărora li se pot opune limite de același fel, de data aceasta generate de limba-țintă. Datorită acestui complex de cauze,

foarte sumar schițat, actul de traducere prezintă două mari posibilități: traducerea orientată fie către limba-sursă, fie către limba-țintă. De aici decurg anumite caracteristici de bază ale actului de traducere.

I.1.1. În general, orientarea către limba-sursă atrage după sine apariția – la nivelul rezultatului traducerii – a unor elemente formale caracteristice limbii-sursă, dar străine limbii-țintă pînă într-atît încît la nivel formal pot apărea structuri care nu sînt recognoscibile pentru receptor, iar la nivel de sens pot apărea valori incompatibile cu modalitățile de conceptualizare din limba-țintă – ambele situații generînd neînțelegere și confuzii. Chiar în cazul în care între limbile intrate astfel în contact există decalaje în favoarea limbii-sursă, cîștigul pe care limba-țintă îl poate obține în acest fel nu este realmente profitabil decît pe termen foarte scurt (sau în etapele superioare din evoluția limbii-țintă). Centrarea pe limba-țintă conduce la trecerea în plan secund a caracteristicilor formale pe care limba-sursă tinde să și le impună – dar cu urmărirea atentă a conținuturilor de redat –, deziderat îndeplinit cu mijloacele limbii-țintă. Cîștigul ce derivă de aici ar putea fi real dacă limba-țintă ar avea realmente mijloace formale optime de redare a respectivelor conținuturi, dacă ar avea realmente capacitatea de a genera, formal și conceptual, acele conținuturi.

După cum se observă, centrarea pe limba-sursă favorizează impunerea structurilor acesteia (*cum se spune*), centrarea pe limba-țintă încearcă achiziționarea conținuturilor semantice (*ce se spune*), cu mijloace formale proprii. Deși jocul care se desfășoară în mintea traducătorului – adică în zona de contact a limbilor implicate –, și care ține de esența relației limbă / gîndire / societate, are ca miză obținerea conținuturilor textului, chiar atunci cînd structurile limbii-țintă permit obținerea acelor conținuturi, traducătorul poate simți solicitări de fidelitate formală dinspre limba-sursă. Cunoșcînd ambele limbi și ajungînd la conținuturi prin intermediul formelor limbii-sursă, acesta poate simți tentația îmbogățirii limbii-țintă cu elemente formale, ispititoare prin structura și conținutul lor lingvistic, fără trădarea formelor aducătoare de conținuturi (ceea ce poate procura limbii-țintă mijloace noi și superioare de exprimare) și fără a leza spiritul limbii-

țintă (ceea ce procura limbii-țintă suplețea caracteristică contactelor lingvistice realmente îmbogățitoare).

Greu de realizat, această posibilitate este doar teoretică sau pe porțiuni mici de text, întrucât structurarea într-un ansamblu a elementelor unui sistem generează – pe lângă aparența respectivului ansamblu – o entitate animată de un spirit propriu. Acest spirit, însă, o dată generat, nu poate fi transferat, fără pierderi și independent de elementele materiale care-l constituie, într-o altă structură care doar să-i servească drept mediu de existență.

Încercarea de a reda conținutul pe calea prezervării formei arată înțelegerea faptului că textul este o formă a realității dotată cu forță activă. Suport și vehicul material al conținutului, aspectul formal este structurat pe mai multe niveluri de profunzime și semnificație, începând cu cel denotativ, literal, care este cel mai strâns legat de latura aparentă a formei, și încheind cu cel mistic și magic, cel care se leagă de dimensiunea profundă a formei. Aspectul formal nu este doar un simplu purtător material al unor conținuturi, ci chiar realitatea prin care se constituie și trăiește conținutul.

O traducere centrată exclusiv pe limbă-țintă, cu mijloacele acesteia adică, va putea transfera conținuturi, dar este posibil să genereze un alt spirit. De aceea, obținerea conținutului exclusiv cu mijloacele limbii-țintă nu a constituit, în general, soluția aleasă de către traducători, mai ales pentru textul biblic, fidelitatea referindu-se nu doar la conținuturi, ci și la forme. Stabilizarea pe o poziție intermediară arată că traducerea a atins echilibrul optim care permite aducerea conținuturilor (de gândire, estetice, afective etc.) construite cu mijloacele lingvistice ale unei limbi și în chipul acesteia, în formele unei alte limbi, care redă acele conținuturi în chip propriu.

Relația dintre formă și conținut poate fi sugerată în modalități semnificative prin observarea unei constante a *Septuagintei*, a *Vulgatei*, și chiar a traducerilor moderne ale *Bibliei*. Porțiunile care conțin *Torah* sînt superioare din punctul de vedere al accesibilității, celor care redau cărțile profetice și pe cele poetice. Situația aceasta are, în principal, cauze de natură lingvistică: a) multe dintre expresiile idiomatice, figurile

rare sau dificile ale ebraiceii sînt mai complexe în cărțile profetice și poetice decît în *Torah*; b) gradul de pătrundere a textului de către traducători este obturat adeseori tocmai de imprecizia caracteristică limbajului profetic și poetic, spre deosebire de limbajul pe care conținutul istoric al *Pentateuhului* îl necesită; c) între limba acestuia și cea a cărților profetice și poetice există diferențe formale (datorate și unor cauze istorice) suficient de mari încît să genereze consecințe asupra efortului de traducere.

De altfel, de aici provine o parte a diferențelor dintre textul ebraic, *Septuaginta*, *Vulgata*, traducerea din alte limbi, precum și o parte a stîngăciilor și obscurităților pe care toate textele (uneori chiar și textele ebraice!) le înregistrează. La acestea se adaugă și anumite condiții concrete de scriere a textului¹.

I.1.2. Celălalt cuplu, constituit din traducător/revizor și receptor (lector sau auditoriu), pe lîngă constrîngerile derivate din cele precedente, cunoaște propriile constrîngeri. Traducătorul și revizorul sînt indivizi aparținători unei anumite epoci, dotate cu o concepție – mai mult sau mai puțin structurată – asupra felului în care trebuie tradus și revizuit un text (sacru). În perioada care ne interesează, căutările traducătorului și revizorului erau limitate de posibilitățile și nevoile sistemului limbii-țintă, precum și de configurația aspectului literar la a cărui edificare contribuiau prin chiar actul lor. Dată fiind precaritatea reperelor externe, majoritatea proceselor pe care actul de traducere se întemeia sau care îl acompaniau (asocieri pe baze formale și de conținut, echivalări și neutralizări, ajustări și substituții ale structurilor, relațiilor și valorilor semantice ale limbilor în contact) se petrece în mintea traducătorului și a revizorului bilingv sau poliglot. În acest context, tentația orientării către limba-sursă, prin transportul în limba-țintă a felurilor structuri ale limbii-sursă (cea care deținea forme cu capacități ridicate de exprimare a conținuturilor – lucru dovedit prin chiar existența textului în limba-sursă), se combina cu aceea de a utiliza

¹ Dictarea și transcrierea textului constituiau momente care favorizau apariția greșelilor (adiții, suprimări, inversiuni, glose interne, corecturi, explicații marginale, alte clase de greșeli) ulterior introduse în text.

elemente aparținând limbii vii sau unor norme paralele care exercitau reale presiuni, toate solicitând participarea lor la noul text și la aspectul literar în constituire.

Deși traducerea este o activitate umană foarte veche, în perioada în care *Biblia* începe a fi tradusă în limbile vernaculare europene, încă nu există un sistem coerent de tehnici de traducere, întemeiat pe un set de principii și pe o teorie. De aici decurg numeroase inconsecvențe procedurale, chiar dacă adeseori și pe alocuri se pot constata rezultate date de aplicarea unor metode eficiente și bine gândite. Traducătorul și revizorul constituie rezultanta limitelor proprii, dar și a unora externe, care se întîlnesc cu aspirația către o translare totală și, uneori, cu conștiința acută a feluritelor neputințe.

În contextul acestei stări de neașezare, dincolo de posibilitățile oferite de valențele textului și cele ale limbii, se amplifică tendința generală de a crea noi versiuni, chiar și atunci când este vorba despre revizia unui text. Neexistînd un prag bine definit între traducere și revizie, în contextul unui aspect literar insuficient conturat și fixat, revizorul devine lesne co-traducător. De la revizie la prelucrare și apoi la o nouă versiune pașii se fac destul de repede, consecințele fiind importante nu atît în ceea ce privește textul în sine, cît nivelul lingvistic al acestuia.

Modalitatea activă de revizie, de pildă, este caracteristică unei perioade în care nu existau norme ferme de revizie, după cum nu exista nici conceptul ‘proprietate intelectuală’. Chiar astăzi, de pildă, cu toate că ar apela constant la una sau mai multe traduceri precedente, o nouă traducere a *Bibliei* ar face acest tip de recurs mai degrabă ca la niște texte consultate, cel mult orientativ, pentru situațiile care ar necesita sugestii, sau în cele greu de soluționat. Încercarea autorilor, însă, ar fi aceea de a oferi ceva nou, punînd în act concepțiile care au animat respectiva întreprindere².

² În prefața la NTB se afirmă: „Pentru-aceia noi am început dintîiu a-l posledei și unde n-au fost bine, am isprăvit și am împlut și am tocmit din cît am putut”. Este vorba despre o traducere deja începută a cuiua care a murit,

Acest fapt este în măsură să ridice serioase probleme în calea activității de stabilire a feluritelor raporturi, mai cu seamă a celor de filiație, dintre astfel de texte, afectată fiind precizia instrumentelor filologului. Desigur, atunci când revizorul se însărcinează cu o parte a activităților traducătorului, asta poate duce la creșterea cantității de travaliu formator la care este supusă limba. Pe perioade scurte, însă, și, eventual, cu consecințe negative chiar pe perioade lungi, această forțare a proceselor generează aproape sigur tulburări și defecte de construcție a normei literare. Astfel de intervenții, în fapt, nu fac decât să creeze dezacorduri între elementele sistemului paradigmatic, să solicite peste măsură capacitățile adaptative ale limbii, astfel încât în decursul unei singure generații pot apărea schimbări și variante în cantități excesive.

Alături de limbă și de cultură, beneficiarul și, într-o anumită măsură, pacientul cel mai viu este de natură umană. De multe ori pierdut din vedere, acesta își poate cu greu juca rolul de judecător al textului și al progreselor înregistrate astfel de către aspectul literar. După cum o arată textele vechi românești, adeseori, receptorul este avut în vedere doar în situațiile în care procesul de traducere întâmpină mari dificultăți – uneori nici atunci – el fiind sacrificat împreună cu limba română. Nici chiar glosele care îi sînt destinate – unele dintre acestea strict persuasive – nu par mereu a ține realmente seamă de nevoile sale³.

Cu totul pasivi și neimplicați în producerea textului, cititorul și ascultătorul rămîn să orienteze următoarea traducere. În cadrul întregului proces, traducerea unui text fiind doar un scurt moment, cititorul este cel care, în cele din urmă, prin nevoile sale și în modalități caracteristice, decide că este necesară o altă traducere, caz în care, pe un alt nivel de acumulare, un alt traducător reia procesul în mod îmbogățitor.

continuatorii, însă, nu au reluat lucrul de unde fusese lăsat, ci au revizuit întreg textul.

³ Desigur, chiar în cazul unui text cum este cel sacru, există traduceri care prezintă importante preocupări în direcția lămuririi textului pentru cititor, prin orientarea către limba-țintă, prin practicarea parafrazării și prin glosare.

I.1.3. Ca act de sincronizare și de transfer al spiritului uman, așa cum s-a dezvoltat el în și prin sînul și limba unei comunități, orice tip de traducere ridică dificultăți generate, în primul rînd, de aceea că spiritul uman – realitate supramaterială abstractă care animă orice individ și orice comunitate –, privit la nivelul acestei forme concrete de existență, prezintă elemente individualizante și ireductibile.

Problema aceasta s-a pus cu mare acuitate, forță și stringență pentru toate traducerile *Bibliei*, dar și pentru multe alte scrieri fundamentale, începînd cu operele lui Homer. Privind la munca rabinilor, la aceea a celebrelor Școli din Alexandria și Antiohia și apoi la încercările traducătorilor moderni, se observă lesne existența unui întreg proces de căutare a echilibrelor, destinat să asigure reproducerea în condiții optime și superioare a textului sacru. Însăși distincția celor trei sensuri, literal, sau istoric, moral și cel mistic, spiritual sau tipic, văzute sub toate aspectele și subdiviziunile acestora (toate pot cunoaște ipostaza proprie și pe cea metaforică, apoi, sensul moral poate fi alegoric, tropologic sau anagogic) – subdiviziuni care pot apărea mai mult sau mai puțin stufoase, în funcție de diferitele Școli –, are scopul de a echilibra relația dintre textul de tradus și rezultatul traducerii, de a contracara excesele.

Depășind etapa intuitivă și încercînd să găsească instrumente de rang științific, traducătorii vor căuta căi de echilibrare și control ale relației dintre limbă și gîndire, așa cum apare ea la nivelul textului și apoi la nivelul traducerii; rezultatul la care cu toții vor să ajungă capătă, însă, un nume pe cît de ispititor pe atît de vag: „integritatea morală a textului sacru”.

I.2. Traducerea textului sacru prezintă unele trăsături de natură să particularizeze respectivul act în rîndul traducerilor. Întrucît cultura română veche a cunoscut un șir de evoluții întrerupte, iar fărîmițarea geografică a generat felurite consecințe, cazul vechilor traduceri românești poate fi deosebit de instructiv în acest sens.

Corpusul textelor vechi românești care constituie traduceri este format atît din traduceri religioase (majoritatea cazurilor), cît și din texte lipsite de acest caracter. (Totuși, chiar și textele laice apar într-o

lume dominată de concepția religioasă.) În plus, date fiind anumite constante ale procesului de traducere, constrângerile culturale și lingvistice care au acționat au fost asumate în măsuri sensibil egale în cazul ambelor tipuri de traducere. Cu timpul, traducătorii vor dobîndi exercițiu în mînuirea limbii, sistemul își va crește capacitățile în producerea, reproducerea și utilizarea de structuri, evoluția aspectului literar va converti constrângerile naturale în modalități coercitive superioare – asumate conștient pe baze principiale, acestea generate de caracteristicile interne ale sistemului și de relația sa cu mediul. Sub acest aspect, nu tipul de text va genera un cadru mai lax, ci trecerea timpului, care va produce modificări în concepția asupra traducerii.

Pentru secolul al XVI-lea și începutul secolului următor, cu oarecare ajustări, constrângerile sînt valabile pentru toate tipurile de traduceri românești. Un prim fapt care ieșea în evidență la contactul dintre textul de tradus și coala albă a hîrtiei pe care urma să apară traducerea românească era lipsa unui aspect literar românesc în care să se plămădească traducerea⁴. În limitele pe care sistemul și uzul limbii române le impuneau, cu ajutorul elementelor concrete produse în cadrul actului vorbirii, singura cale ce putea fi urmată era cea furnizată de textul de tradus, iar în acesta se oglindea limba-sursă cu particularitățile ei, dar și ca model de urmat. În felul acesta, limba textului nu a constituit doar un vehicul care a purtat în cultura română niște conținuturi prin forma concretă a unui text, ci și un model cu ajutorul căruia însuși sistemul limbii române și-a edificat treptat un aspect apt să vehiculeze conținuturi ca acelea și să producă forme supuse rigorilor actului cultural. Importanța unui astfel de contact stă în realizarea împrumutului de forme și structuri lingvistice, în procurarea de modele

⁴ Relația dintre norma literară și conținuturile de tradus, exprimate în formele unei limbi străine, este intimă și organică în perioadele de constituire și reformare a normelor literare, deoarece, în aceste momente, norma literară nu reprezintă o formă în care se reconstituie conținutul exprimat prin altă formă (cea a textului străin). Mai mult decît în cazul în care o normă literară constituită și funcțională preexistă textului de tradus, în acest moment, sistemul solicită limitele uzului, într-un act de geneză a aspectului literar.

de exprimare și de comportament ale sistemului. Astfel de achiziții sînt suficiente pentru rezolvarea eficientă a problemelor ridicate de translarea textului concret în cauză. Printr-o activitate asiduă de traducere, adică printr-un astfel de exercițiu al limbii, sistemul și procesele sale sînt stimulate în direcția edificării unui instrument de conceptualizare și de exprimare precum aspectul literar.

Marele cîștig al unui astfel de contact intim cu un sistem care devine model se găsește în producerea stimulilor care trezesc mecanismele și principiile prin care un sistem începe să funcționeze la parametrii ceruți de actul cultural. Încercările sistemului de a se adapta calitativ la cerințele impuse de model dezvoltă și antrenează structuri a căror funcționare este capabilă să răspundă nevoilor unui act cultural, precum și să evolueze apoi pe baza unor impulsuri preponderent interne.

I.2.1. Unul dintre elementele care este capabil – în astfel de situații și la un nivel incipient de existență a aspectului literar – să asigure o bună funcționare a proceselor anterior menționate îl constituie observarea, la nivelul textului de tradus, a relației dintre formă și conținut și atingerea acestei relații, ca prim obiectiv, la nivelul textului rezultat, cu accentuarea fidelității formale. În lipsa reperelor, pe care exercițiul îndelungat al unei norme literare încheiate le procură, adecvarea la formă – cu toate inconvenientele ce decurg de aici (confuzii, inadvertențe, lipsa de adecvare a conținutului gramatical și lexical-semantic) – este singurul reper capabil să asigure producerea unui text mulțumitor, precum și amorsarea procesului de dezvoltare a unui aspect literar capabil să-și îndeplinească funcțiile în mod de sine stătător.

La nivelul textelor religioase, aspectul aici discutat ia forma acută a relației dinamice și instabile dintre litera și spiritul textului. Nu de puține ori este necesară sacrificarea sau afectarea unuia dintre cele două momente. Avînd în vedere că traducerea reprezintă un act prin care se încearcă redarea unui conținut exprimat printr-un sistem (cu mijloacele acestuia și în chipul acestuia), într-un alt sistem (cu posibilitățile structurale, funcționale și de nivel ale acestuia și cu caracteristicile sale

de aspect) urmarea fidelă a literei conduce adeseori la sacrificarea nemiloasă a spiritului, a conținutului pe care textul de tradus îl exprimă și pe care textul constituit prin traducere dorea să-l exprime. Aproape mereu, în momentele incipiente ale aspectului literar, calea aleasă a fost mai degrabă aceasta decât încercarea temerară de a sacrifica litera în favoarea iluziei redării conținutului.

I.2.2. Cauzele se află în două categorii de factori. Fiind de domeniul evidenței și relativ imuabilă, forma i s-a impus mereu omului cu o forță maximă deoarece conceptul nu putea fi lipsit de o reprezentare cumva materializată.

Oricât de abstract era conceptul, numai o formă materială îl putea aduce și păstra în fața unei ființe materiale. Textul sacru (dar providențial și neprețuit, dictat sau scris de însăși divinitate) nu își putea prezerva calitățile și valoarea decât dacă își păstra întocmai forma. S-a ajuns astfel să se considere că, spre deosebire de caracterul specios al conținutului, forma singură ar putea împlini în modul cel mai eficient toate funcțiile textului. Antichitatea, Evul Mediu și Renașterea sînt dominate de concepția aceasta asupra textului biblic, ajungîndu-se chiar la a se considera că, transmis oamenilor de însuși Dumnezeu, textul este în mod voit încifrat, inaccesibil neinițiaților, simpla sa reproducere avînd darul de a-i perpetua capacitățile, unele dintre acestea latente⁵: *Ordo verborum mysterium est*. Cînd se va depăși bariera psihologică a limbilor sacre și se va începe febrila activitate de traducere a *Bibliei*, reprezentanții acestui curent (în fapt, fără a tenta ori reuși depășirea respectivului obstacol) vor milita pentru redarea pur formală a textului sacru, indiferent de rezultatele și consecințele care apar în planul sensului. Ei vor considera că, fiind una singură, realitatea este identic reprezentată în diferitele limbi, doar formele concrete fiind altele. Simpla echivalare formală ar avea ca rezultat reconstruirea și

⁵ Nu întîmplător traducerea *Noului Testament* de către creștini s-a făcut devreme doar în zonele apropiate de Palestina (Siria, Egipt), precum și la popoare care aveau o altă mentalitate asupra textului (goții). Chiar la un popor privilegiat precum cel roman, traducerea în latină se va face relativ tîrziu, și nu doar din cauze de ordin social, politic etc.

reconstituirea capacităților și valorilor sacre purtate de formă, iar nu de conținut⁶.

După cum se observă, această concepție fie are în vedere o aceeași modalitate de conceptualizare pentru și în toate limbile, fie consideră că realitatea profundă se află în forme, conținutul, supus feluritelor forțe interacționale de natură umană, fiind perisabil, specios, un simplu ornament atrăgător pentru neinițiați, care are rolul de a păzi și ascunde adevărata realitate, adevăratul secret, aflat la lumina zilei, aparent banal și cunoscut, în fapt inaccesibil majorității.

Concepția asupra forței demiurgice a cuvântului și ritualurile de tot felul își trag un filon de bază din principiul consubstanțialității, conform căruia structurile primare există și funcționează ca unități identice cu sine și compuse din elemente de natură identică, fapt reflectat cu fidelitate la nivel material. Chiar conceptul 'limbă sacră' este o creație ideologică de ordin mistic care, cu timpul, capătă un caracter practic. Fie și dacă se acceptă în totalitate că o limbă a putut fi sacră - în adevăratul sens al cuvântului și nu în sensul că doar vehicula și depozita cuvântul divin -, este axiomatic și de domeniul evidenței faptul că utilizarea ei (în mod inerent eroziv și creator, distrugând trăsătura de imuabilitate) i-a alterat acest caracter⁷. Ca orice acțiune umană, conștientă sau

⁶ Una dintre consecințele extreme ale acestei concepții prin care are loc orientarea către limba-sursă este aceea că traducătorul identifică trăsăturile sintactice și stilistice ale textului biblic, dobândind astfel abilitatea de a reda conform textului de tradus felurite expresii idiomatice, sintactice, eufemisme, imagini etc., dar și de a produce el însuși astfel de forme, pe baza modelului însușit, indiferent de faptul că ele există în original sau nu.

⁷ În acest context, rămânând identic cu sine, textul inițial devine greu accesibil sau chiar inaccesibil. Oricât de sacru ar fi un text, în momentul în care depozitarul unui mesaj (și) de natură lingvistică își pierde relația cu utilizatorii, două sînt căile care îi pot asigura supraviețuirea: fie devine un obiect încărcat cu puteri de tip mistico-magic, adică păstrează forma, iar conținutul suferă resemantizări în conformitate cu aspectul relației dintre situația la care limba utilizatorilor a ajuns și felul în care acel text mai poate fi considerat - este o recuperare a formei -, fie suferă ajustări în sensul aducerii sale într-o relație de

inconștientă, și această încercare de manifestare plenară⁸ ca ființă rațională are nevoie de un punct de reper. Oricare ar fi acesta, alegerea constituie și recunoașterea implicită a faptului că tot ceea ce derivă din acel punct constituie etapele unei deteriorări progresive. În momentul în care ființa umană se orientează către un uz revolut, considerînd că în punctul „originar” se află legitimitatea și corespondența cu esențele universale – așadar autoritatea, forța demiurgică, puritatea, sensul real etc., toate calitățile divine ale limbajului – se acționează în vederea încercării de recuperare a caracterului sacru al limbii, fără a putea acționa cumva și asupra propriei ființe. În fapt, torsiunile la care sistemul „originar” a fost supus, deteriorările succesive reprezintă nu doar simplul rezultat al uzului de către om al limbii. Vorbită de către ființa umană, dar și vorbindu-se prin om, limba a fost supusă schimbărilor împreună cu acesta. Alături de perisabilitatea oricărei acțiuni umane, inclusiv a celei fundamentale, prin întoarcerea la aceeași origine din care s-a mai plecat o dată, se recunoaște și că esența procesului care a materializat respectiva realitate este un dat perisabil. În acel moment, fixarea unui reper pentru a se asigura o stabilitate rezonabilă, amînarea relativității nu mai depind decît de forța persuasivă prin care un text este impus ca sacru. Sub acest aspect, în domeniul limbii, conceptul ‘limbă sacră’ are un caracter practic întrucît procură un

compatibilitate formală cu noul stadiu de evoluție a limbii respective, adică se încercă recuperarea conținutului originar, dar cu ajustările formale impuse de evoluțiile limbii – este o încercare de recuperare a conținutului. După cum se vede, ambele căi sînt anevoioase, succesul celei de-a doua fiind de-a dreptul iluzoriu.

⁸ Limba este un domeniu al libertăților și al constrîngerilor rezonabile. Libertatea abia începe în momentul în care nu o încalcă sau limitează pe a celorlalți, devine reală în momentul în care se eliberează de coerciții (în primul rînd de cea anterioară, căci libertatea nu se impune) și devine plenară în momentul în care își asumă reguli. Dat fiind caracterul profund social al limbii, aici, libertatea este plenară atunci cînd individul ajunge să trăiască și să-și asume toate cele trei stări prin care poate trece: aceea de producător al unui mesaj, de receptor al acestuia și aceea de (re)creator și deținător al sistemului, prin împlinirea condiției supreme a libertății: respectul regulilor jocului.

indispensabil reper și o necesară călăuză, singurul lucru care eliberează acțiunea umană de caracterul ei fundamental natural.

Cel de-al doilea set de factori este de ordin rațional. Dincolo de orice mistică, ființa umană, edificată ca urmare a dezvoltării de procese cognitive, n-a putut să nu observe că adecvarea formală constituie singurul reper clar perceptibil, lipsit de echivocuri, asupra căruia este lesne să se convină în mod general, orice abatere de la conținut astfel generată avînd șanse de a fi acceptată cu resemnare în fața evidenței formale. În plus, chiar la nivel cult, ceea ce domină în reprezentările și conceperea realității rămîne elementul formal, singurul recognoscibil datorită unor caracteristici care se impun simțurilor prin evidență.

Invers, mai cu seamă în cazul textelor sacre, tendința de a urmări cu fidelitate conținutul – avînd în vedere că sînt implicate sisteme lingvistice diferite (cu tot ceea ce presupune și antrenează după sine această diferență), adică forme și conținuturi în uz – poate conduce la suprapunerea și reproducerea fericită a conținutului, dar cu grave sacrificii ale formei. Întrucît, în ciuda unei posibile reproduceri fidele a conținutului, în felul acesta se produc inerente distorsiuni la nivel formal, evidența cu care este dotat acest nivel face ca întregul act să fie perceput și reprezentat mental ca o deformare, o trădare a textului, mai cu seamă în dimensiunea sa formală.

Temeiul rațional cel mai puternic și care justifică prudența unei astfel de abordări stă în faptul că, urmînd această cale (întrucît sistemele lingvistice și modul lor de funcționare implică nu doar diferențe formale, ci și de conținut), este posibil ca sacrificiului formei să i se adauge și cel al conținutului. Domeniul sensurilor – prin excelență supus echivocurilor, interpretărilor, posibilităților și creației – este atît de labil și de specios încît reperatele aproape că lipsesc. În acest caz, cu toate imperfecțiunile ei, forma rămîne singurul reper viabil, chiar dacă adeseori trădînd conținutul, niciodată trădîndu-se pe sine.

Pe de altă parte, însă, credința în formă își are temeiurile ei bine precizate. În esență, scrierea umană derivă din reprezentarea obiectului prin desenul său. Forța unei astfel de reprezentări grafice (care poate fi

întărită de materia pe care se află reprezentarea și de materialul cu care aceea reprezentare se efectuează), pictogramă, hieroglifă, literă derivă din aceea că reprezentarea stă pentru obiectul respectiv și, mai mult, poate acumula toate tensiunile și puterile obiectului încât devine obiectul însuși. Din acest punct de vedere, un text nu mai este important prin sens (acesta devine o realitate doar pentru neinițiați!), ci prin ceva mult mai sigur, mai evident, dar totuși accesibil la nivel profund doar inițiaților: prin formă. Reproducerea actelor arhetipale, accesul la Divinitate și la forțele prime ale Universului au loc nu prin sens, ci prin formă, cu condiția reproducerii exacte și întocmai a acesteia. De aceea, chiar neînțelese, o insignă, un cuvânt, un gest ritualic pot declanșa procese generate de forțele primordiale, pot produce consecințe inaccesibile celor care ar încerca acest lucru prin sens.

I.2.3. Textul biblic prezenta anumite caracteristici ce nu aveau nicio darul de a ușura traducerea. La nivel formal, particularitățile concepției, structurării și expunerii textului generează dificultăți întrucât este vorba de a reface, într-o limbă și pentru o mentalitate, un text într-un anume fel gândit și construit, într-o limbă bine individualizată și mult diferită de limbile indoeuropene⁹. În primă instanță, problemele sînt generate de aceea că, în chiar limba în care s-a conceput și construit textul trebuie să fi existat dificultăți în a scoate la suprafață gîndul sau procesul de exprimat. Apoi, *Vechiul Testament* a cunoscut o sinuoasă și îndelungată geneză: mai multe șiruri de tradiții orale s-au combinat sub forma a diferite texte, procesul de (re?)unificare continuînd la nivelul acestora, conglomeratele rezultate fiind treptat modelate înspre formele astăzi cunoscute (foarte multe incomplete și necoincidente), întregul proces avînd drept constante reformularea, omisiunea, interpolarea și continua ajustare la variatele cerințe ale diferitelor realități. Aceasta înseamnă și că textul este rezultanta contribuției mai multor generații, cu tot ceea ce presupune aceasta (diferențe de concepție, de nivel și orientare culturală, aportul mai multor limbi și dialecte etc.).

⁹ Pentru *Vechiul Testament*, socotim că pînă și puținele pagini scrise în limba greacă au fost cel puțin gîndite în aramaică, iar unele dintre acestea par a fi trecut în prealabil, sub forma ciornelor, prin aceeași limbă.

La nivel de conținut, problemele care apar sînt generate nu atît de densitatea ideilor care ar fi de tradus, cît de diferențele culturale, mentale și de civilizație dintre cele două lumi: cea semită și cea europeană, de felurite caracteristici ale celei dintîi, începînd cu universul onomasticelor de tot soiul, trecînd prin felul în care se structurează și relaționează elementele concrete și abstracte ale limbii și încheind cu formele mentale ale unei alte lumi¹⁰.

Aproape întreg *Vechiul Testament* a fost scris în limba ebraică, cu excepția cîtorva cărți scrise în caldeeană și a cîtorva scrise în greacă. La rîndul său, *Noul Testament* este scris în limba greacă, mai puțin *Evanghelia după Matei*, scrisă în syro-caldeeană (aramaică). Chiar dacă, în chipul limbilor semitice, ebraica a cunoscut o rată de schimbare destul de redusă, limba din vremea lui Moise devenise de neînțeles celor care au suferit în captivitatea babiloniană. Literatura ebraică din vremea lui Moise indică o limbă avîndu-și aspectul literar în curs de constituire, căutîndu-și termenii specializați și sintagmele printre termenii și expresiile arhaice. Existența unei stări de evoluție relativ avansate este probată și de situația scrierii. Scrierea alfabetică nord semitică exista cu mult înainte de Moise, care trebuie să fi cunoscut destul de bine scrierea egipteană, tehnicile de scriere, cuneiformele și scrierea acadiană. Studiul *Pentateuhului* arată că autorii acestuia erau obișnuiți cu scrierea și cu lectura peste nivelul mediu. Ca și contemporanii lor de altfel, evreii erau buni scribi și copişti, cunoscînd și asumîndu-și într-un înalt grad principiul fidelității¹¹.

¹⁰ La acestea se adaugă faptul că prima limbă-țintă - din punctul de vedere al studiului nostru, limba greacă - a avut, alături de această dificultate originară, propriile ei dificultăți în a înțelege și reda acel text, ca formă și conținut.

¹¹ „Non addetis ad verbum, quod vobis loquor, nec auferetis ex eo: custodite mandata Domini Dei vestri quae ego praecipio vobis” (*Deut.*, 4, 2), „Haec dicit Dominus: «Sta in atrio domus Domini, et loqueris ad omnes civitates Iuda, de quibus veniunt ut adorent in domo Domini, universos sermones, quos ego mandavi tibi ut loquaris ad eos: noli subtrahere verbum, si forte audiat et convertrantur unusquisque a via sua mala: et paeniteat me mali quod cogito facere eis propter malitiam studiorum eorum»” (*Ier.*, 26, 2-3).

După Samuel, limba ebraică se cultivă, se eliberează de arhaisme, schimbările din plan economic, politic, administrativ și cultural-spiritual stimulând dezvoltarea acesteia. Limba devine capabilă să exprime idei de profunzime fin nuanțate, sintetizând spiritul ebraic într-un mod elegant. Poezia și profetismul exersează limba în direcția apariției și înfloririi unui gen poetic și a unui oratoric.

Începînd cu etapa captivității, puritatea limbii are de suferit căci pătrund formele străine ale opresorului, dar și cele ale populațiilor (mai ales aramaice) cu care evreii intră în contact, nu atît datorită uitării, cît datorită imposibilității de a mai exersa și dezvolta limba în condiții de libertate. De aceea, ca o reacție, dar și urmînd tendințe firești de conservare, se produce un oarecare recul către arhaismele și formele epocii lui Moise. Multe expresii idiomatice, construcții – unele caracteristice ebraice, altele comune grupului de limbi semite și orientale din care face parte – vor pătrunde în *Vechiul Testament*. În captivitate, ebraica este treptat înlocuită ca limbă vie cu caldeeană, puțin diferită de ebraică, ebraica devenind limbă liturgică și savantă. Spre sfîrșitul sec. I î.e.n. limba în uz va fi syro-caldeeană, cea pe care o va utiliza și Isus Christos. Într-o perioadă destul de întinsă de timp, așadar, datorită condițiilor de viață, determinate istoric, limba textelor sacre ajunge să prezinte importante diferențe față de limba vorbită în mod curent de către populația care a produs respectivele texte.

Nevoia de a înțelege textul sacru, prezentă atît la evreii din Asia, cît și la cei din Egipt, a condus la necesitatea traducerii acestuia din ebraică – pe care nici unii, nici ceilalți nu o mai înțelegeau. Traducerea s-a făcut în caldeeană pentru cei dintîi, în greacă pentru ceilalți. Prima a fost numită *targum* (în caldeeană ‘traducere interpretativă, parafrază’). Cealaltă va deveni *Septuaginta*.

Destul de complexă și neelucidată pe deplin, istoria *targum*-urilor pare a-și avea începuturile în captivitatea babiloniană. În contextul înlocuirii treptate a limbii ebraice cu aramaica – fără ca acest fapt să elimine nevoia de Lege –, în sinagogă, evreii vor continua să citească Legea în ebraică, dar o vor reda poporului oral, traducîndu-o în aramaică, care devenise limbă maternă. Împrejurarea aceasta arată și de ce *targum*-urile, orale la origine, sînt unele conservatoare, altele mai libere, altele chiar interpretative.

Deși la nivelul întregului teritoriu pe care evreii își aveau comunitățile și sinagogile, rezultatele la care *targum*-urile ajunseseră prezentau diferențe, este plauzibil ca, atunci când au început a fi scrise – în caldeeană –, ele să fi avut un unic punct de plecare, în esență același cu cel pe care îl vor avea și *massoreții*. Dincolo de problema traducerii, acești învățați s-au lovit de problemele de înțelegere pe care textul vechi avea să le pună contemporanilor lor, mai cu seamă majorității care nu avea o cunoaștere profundă a Legii. De aceea, traducând cu mijloace destul de primitive, autorii *targum*-urilor au oferit cititorului felurite explicații lămuritoare. Făcând schimbări și adaptări formale și de conținut destul de importante, introducând explicațiile în text, totul în vederea facilitării înțelegerii textului, traducătorii au făcut ca *targum*-urile să devină nu doar simple versiuni traduse ale textului sacru, dar și niște parafraze ale acestuia¹².

La rîndul lor, evreii care după căderea Ierusalimului sub Nabucodonosor au fugit în Egipt, evitînd astfel deportarea, și care s-au răspîndit în nordul Africii, vor avea urmași care, mulțumită privilegiilor pe care Alexandru le-a acordat evreilor după întemeierea Alexandriei, se vor aduna în Alexandria, într-o puternică comunitate cultural-spirituală și economico-administrativă. Nevoia resimțită de acești evrei de a avea textul sacru tradus în limba pe care o vorbeau a fost complinită prin apariția *Septuagintei*¹³. Limba greacă la care ne raportăm în acest moment este reprezentată de dialectul vorbit în lumea greacă de după Alexandru, dialectul alexandrin, diferit de greaca clasică. Dialectul alexandrin este un amestec de dialecte grecești, un aspect popular comparabil cu ceea ce avea să dețină și latina după sec I e.n. Acest aspect, însă, grație activității rodnice a învățaților din Alexandria, va

¹² Într-un alt sens, *massoreții*, cei care transmit textul reconstituit (și a căror activitate se desfășoară aproximativ între anii 500-1000), urmînd vechilor scribi (*sopherim*), înțeleg în mod complex și superior sarcina pe care și-au asumat-o și corectează de multe ori segmentele greșit transmise ori dubioase (*ketib* ‘ceea ce este scris’ se corectează prin *qeri* ‘cum se citește’) și chiar elimină segmentele pe care le-au considerat a fi străine textului inițial.

¹³ Inițial, aceasta conținea *Pentateuhul*, celelalte cărți ale *Vechiului Testament* fiind traduse ulterior, într-un interval de timp mai larg decît cel în care s-a tradus *Septuaginta* propriu-zisă.

deveni limbă literară spre sfârșitul secolului al III-lea î.e.n. Datorită numărului foarte mare de ebraisme, de expresii idiomatice după tipare ebraice și aramaice, greaca biblică nu este întocmai cu dialectul alexandrin, fiind departe de greaca clasică¹⁴. Evident, între această versiune și cea a *targum*-urilor (adică între *Septuaginta* și *Biblia Hebraica*), există diferențe date, în primul rând, de manuscrisele pe care cele două rînduri de traduceri le-au avut la bază. Se pare că evreii din Egipt au urmat texte ebraice scrise cu caractere feniciene, în vreme ce ceilalți au mers mai degrabă pe urma unor texte scrise cu scriere pătrată¹⁵. Datorită situației înfloritoare a evreilor din lumea elenică apoi a răspîndirii creștinismului, *Septuaginta* se multiplică și distribuie foarte rapid, ceea ce va conduce totodată la numeroase greșeli și corupții la nivelul textului. Destul de repede, așadar, apare nevoia unor revizii.

Alături de *Codex Vaticanus* – o versiune destul de pură care reproduce textul vechi –, de *Codex Alexandrinus* - care se inspiră din *Hexapla* și este atentă la textul massoretic – și de *Codex Sinaiticus* – mai apropiat adeseori de textul *targum*-urilor – există câteva texte importante care încearcă să refacă *Septuaginta*.

Unul dintre acestea este versiunea lui Aquila, grec din Sinope, convertit la creștinism, dar excomunicat din Biserică datorită preocupărilor sale accentuate de astrologie, trecut apoi la iudaism. Învățînd ebraica de la Eliezer și Iosua, avînd ca maestru pe Akiba, el va da o traducere excesiv de literală - utilizată și citată de către unii Părinți ai Bisericii, mai ales în scopuri polemice. Interesat mai întîi de formă și apoi de sens, Aquila ține să păstreze numărul de cuvinte, să facă transparente etimologiile

¹⁴ Diferența de ebraisme dintre *Vechiul Testament* și *Noul Testament* arată și măsura în care evreii care au lucrat la aceste cărți reușiseră să se elenizeze. Cu toate acestea, nu există carte biblică lipsită de ebraisme.

¹⁵ În etapa arhaică, evreii scriau cu caractere luate de la fenicieni. Treptat, vor pătrunde caracterele aramaice, care le vor înlocui pe cele dintîi, și care, datorită caligrafiilor, vor deveni pătrate. De asemenea, scrierea consonantică, suficientă cît timp ebraica era vorbită, va fi, cu destule rezistențe, adaptată la noile realități ale limbii printr-un sistem suplimentar de semnificare a vocalelor.

acestora, să redea expresiile idiomatice ale ebraice¹⁶, motiv pentru care evreii i-au apreciat lucrul. Atît evreii, cît și creștinii greci utilizau acest text întrucît facilita obținerea unei imagini bune a textului ebraic. O altă versiune este aceea a lui Symmachos, text caracterizat prin eleganță și claritate. O a treia versiune îi aparține lui Teodotion. Aceasta redă *Septuaginta* cu unele modificări luate din textul original, iar altele preluate de la Aquila. Este de remarcat că, în această versiune, cartea lui Iov prezintă numeroase interpolări¹⁷.

Încercînd să se întoarcă la textul *Septuagintei*, dar și pentru a observa relația exactă dintre acesta și textul ebraic, Origene (reprezentant al Școlii din Alexandria, care va compara triada corp-suflet-spirit cu triada sens literal-sens moral-sens mistic, și care, în lupta cu excesele celor ce iau în sens literal ceea ce trebuia luat metaforic, exagerează accentuînd sensul alegoric) va concepe o versiune colaționată. El va alătura pe coloane textul lui Aquila, pe cel al lui Symmachos, pe cel al lui Teodotion, *Septuaginta*, la care se raportau cu toții, apoi textul ebraic, pe două coloane: una cu caractere ebraice, alta cu caractere grecești. Ulterior va mai adăuga textului trei coloane, reprezentate de alte versiuni grecești. Deosebit de importantă este munca de filolog pe care Origene o face, indicînd prin semne diferențele dintre versiunile comparate (lecțiuni diferite, omisiuni, adăugiri etc.) și scriind comentarii marginale, în general explicative.

¹⁶ Această caracteristică este o formă fundamentală de existență a traducerii și are la bază o concepție de esență semită, atent elaborată. Aquila din Pont nu este singular, ci se așează astfel într-o descendență, dar și într-o ascendență, într-un lung șir de învățați care, în cadre diferite, sub variate aparențe, vor urmări aspectul formal al textului, vor încerca să relaționeze sensul și forma așezînd la temelie forma, vor încerca să facă transferuri din perspectivă etimologică și idiomatice etc. În esență, indiferent de limba în care vor traduce textul, toți aceștia vor judeca textul exclusiv din perspectiva sacralității sale, considerînd că substanța sa materială este cea mai prețioasă, singura care dă consistență tuturor categoriilor de formă, de conținut, de sens, de valoare pe care textul le generează. Din perspectivă lingvistică, în felul acesta, limba sursă se reproduce în limba în care se traduce textul, ținta nemaifiind o limbă, ci autoreproducerea unui tipar aidoma limbii-sursă.

¹⁷ De altfel, alături de *Ester*, *Proverbe* și *Esdra*, adeseori, *Iov* este mai curînd o parafrază.

O altă traducere a *Septuagintei* o va furniza Lucian din Samosata, la începutul secolului al IV-lea e.n. Aceasta este o combinație de variante, chiar dacă inegală, destul de reușită totuși, care are ca mărci principale substituția sinonimică și utilizarea aticismelor.

Tot de la *Septuaginta* se revendică și versiunea latină a *Bibliei* de dinainte de Hieronym, cea care era recunoscută și utilizată de Biserică. În fapt, aceasta nu era altceva decât *Septuaginta* în latină. Ca și în cazul *Septuagintei*, răspîndirea textului scris în limba vulgară prin copiere a condus la apariția mai multor variante. De aceea, papa Damasus încredințează lui Hieronym revizia și corectura versiunii recepte. Vrînd să ofere o reproducere corectă a originalului, Hieronym învață ebraica biblică, se documentează în Palestina, ia legătura cu doctorii evrei, cunoaște traducerea literală, mentalitatea iudaică, face muncă de filolog, lingvist, istoric al culturii și civilizației. Hieronym va curăța textul de glosele care fuseseră încorporate în text și va elimina interpolările pe care le identifică (aceasta era sarcina sa inițială). Compunînd o traducere care are ca bază textul ebraic¹⁸, dar cu consultarea soluțiilor din *Septuaginta* și *Hexapla*, Hieronym va îmbogăți umanitatea cu o traducere care îmbină păstrarea caracteristicilor latinei, cu fidelitatea față de textul de tradus, care combină armonios și profitabil soluțiile fericite ale textelor consultate, într-un mod care oferă un text accesibil și rafinat.

I.2.4. Cele ce preced arată destul de limpede o parte importantă a cauzelor pentru care, în general, traducătorii vor prezenta anumite tipuri de comportamente. Încă de la primele traduceri, traducătorii români vor avea comportamente determinate de cauze care țin de: numărul și caracteristicile surselor; rezultanta contactului dintre limbi (adică de ceea ce decurge din contactul dintre o limbă avînd un aspect literar format și limba română al cărei aspect literar era în curs de constituire); caracterul sacru al conținutului; conștientizarea necesității de a produce traduceri utile unor categorii concrete de receptori.

Utilizatorul obișnuit al unui text, interesat de conținutul sau/și de forma acestuia poate să fie mai puțin sau deloc interesat ori conștient de

¹⁸ Întorcîndu-se la ebraică, textul lui Hieronym reușește de multe ori să ocolească greșeli pe care textul grecesc le conține.

caracterul de traducere al respectivului text. Cu toate acestea, indiferent de nivelul de cunoaștere al utilizatorului unui text tradus, precum și de nevoile sale, un astfel de text se particularizează prin chiar această trăsătură intrinsecă a sa, deoarece, într-o măsură consistentă, asupra unui text își pune amprenta chiar modalitatea prin care acel text a apărut. Numeroase elemente formale și de conținut, la toate nivelele – mai cu seamă la nivel sintactic și lexical –, există și funcționează ca atare tocmai datorită faptului că acel text decurge de pe urma unui act de traducere. Soluțiile de traducere de toate categoriile, care se concretizează treptat pînă la a constitui însuși textul, se edifică pe baza textului străin, plecînd de la acesta, în relație cu capacitățile limbii în care se traduce și în funcție de anumite intenții ale traducătorului.

În ceea ce privește sistemul lingvistic în care se efectua traducerea, trebuie avut în vedere că traducătorul activa într-o perioadă în care aspectul literar al limbii române – cel care putea constitui un cadru real pentru a purta formele și conținuturile textului de tradus – era încă în formare. Cu cît traducătorul era mai (pre)dispus să urmeze textul străin, cu atît rezultatul traducerii era mai îndatorat procesului de traducere în toată concretețea sa. Chiar un traducător dispus și capabil să-și asume libertăți – ale cărui acțiuni, așadar, aveau, printre efecte, o mai accentuată punere la lucru a mecanismelor și posibilităților sistemului limbii în care se traducea –, nu se putea sustrage anumitor elemente de formă și de conținut, care aparțineau textului de tradus, dar și limbilor prin care textul trecuse pînă în acel moment –, adeseori acestea ascunse palimpsestic. Situația aceasta își amplifică gradul de complexitate atunci cînd avem a face cu o traducere rezultată în urma consultării paralele a două sau mai multe texte.

I.2.5. În mod firesc, între traduceri avînd la bază o sursă și cele cu două sau mai multe surse există mai multe clase de deosebiri. Primele constring traducătorul să-și urmeze sursa – care constituie unicul reper, unicul model și unica sursă de inspirație. De aceea, aceste traduceri prezintă o unitate congruentă cu cea a sursei (uneori mai accentuată chiar), traducătorul fiind scutit de complicații suplimentare și orientat constant în direcția indicată de sursă. Date fiind problemele

textului biblic, aceste traduceri prezintă destul de multe greșeli și neînțelegeri, pe care traducătorul nu le poate rezolva deoarece nu are reperi externe sursei. În general, traducerile avînd la bază o singură sursă decurg din constrîngerii exclusiviste de tip cultural, iar nu confesional¹⁹, motivate ulterior prin caracterul sacru al textului, idee care se leagă de aceea a sacralității limbii.

Nu se va putea sublinia niciodată îndeajuns contribuția ideologiilor occidentale (catolică, de esență romanică, și protestantă, de esență germanică) în amorsarea și desfășurarea activității de traducere a textelor religioase din spațiul ortodox românesc²⁰.

Chiar dacă procesul de selectare a textelor nu se eliberează pe deplin de mărcile culturale, cele mai puternice mărci rămîn cele de ordin cultural. De aceea, în plină epocă a slavonismului cultural, chiar actul traducerii textelor în limba română este determinat de influențele Reformei. Texte ale secolului al XVI-lea decurg din urmare a unor modele protestante, în secolul următor, un text precum *Biblia* de la 1688 va apărea prin contribuția masivă a unei ediții protestante a *Septuagintei*.

Sub aspect lingvistic, astfel de traduceri nu au prea multe posibilități de a crea și pune în circulație un aspect literar românesc prin care să nu fie lezată natura intimă a limbii române. Considerînd că limba modelului este sacră, că textul biblic nu poate fi purtat decît

¹⁹ Faptul că în spațiul ortodox românesc, de pildă, textele secolului al XVI-lea nu folosesc limba greacă, ci doar pe cea slavonă, nu are cum să fie legat de aspectul confesional, ci de caracterul dominant al influenței slave în epocă, pe teritoriile Moldovei și Țării Românești. De asemenea, în secolul următor, cînd limba greacă va deveni principalul model, lucrul acesta va fi consecință a încheierii unei perioade de slavonism cultural și a începutului unui proces de grecizare culturală. În fapt, ambele influențe au la rădăcină configurația politică din zonă, dominația culturală fiind rezultat al interacțiunii politice.

²⁰ Pentru o imagine asupra acestei situații complexe, vezi Ernst Christoph Suttner, *Teologie și biserică la români, De la încreștinare pînă în secolul XX*, Tîrgu-Lăpuș, 2011.

respectînd tiparele pe care traducătorul le avea în față (cele generate de redarea textului în slavonă) și eliminînd – în mod implicit – posibilitatea flexibilizării situației prin consultarea altui model, o astfel de concepție nu poate genera decît texte care se concentrează pe redarea structurilor limbii-sursă, caz în care tiparul lingvistic și formal devine mai important decît conținutul, fapt ce înăbușă atît capacitățile, cît și valențele limbii-țintă.

Deși unele din acestea pot fi parțial valabile și pentru un traducător care are în față două sau mai multe surse constant utilizate, o astfel de traducere diferă fundamental de tipul precedent, unele dintre problemele acestui traducător fiind incomparabil mai mari, altele fiind complet diferite. Traducerea operată prin urmarea a două sau mai multe texte, este, în mod implicit, o traducere efectuată pe bază de comparație. Altfel spus, traducătorul are marea șansă de a observa și înțelege că textul sacru poate căpăta mai multe forme, trecerea dintr-o limbă în alta fiind un act complex, care nu privește exclusiv forma, ori conținutul. Decurgînd dintr-o consultare paralelă a versiunilor-sursă, o astfel de traducere este precedată de o serie de raționamente complexe, datorate observării și urmării particularităților surselor aflate în contact.

Observînd porțiunile de suprapunere dintre cele două surse, traducătorul mai remarcă și situațiile în care cele două versiuni nu coincid nicicum sau coincid prea puțin. Astfel, este posibil ca: **a)** porțiuni care apar într-un text să lipsească cu desăvîrșire din celălalt; **b)** între cele două să existe diferențe formale majore; **c)** corespondența dintre cele două să fie formală și aparentă, dar segmentele respective să fie diferite sub aspectul conținutului; **d)** diferențele de conținut să fie minore, dar la comparație să fie de natură a-l arunca pe traducător într-o dilemă, întrucît se datorează interpretării textului de bază. Toate acestea sînt în măsură să ridice probleme majore în calea unui traducător care – lucru foarte important – începe să simtă nevoia cunoașterii textului de bază – la nivel conceptual și la nivelul construcției lingvistice –, pentru a afla hotărîrile și conduita pe care le poate adopta spre a-și atinge obiectivele. Neavînd acces la textul de bază, traducătorul hotărăște în

limitele date de sursele sale. El are de luat decizii în legătură cu modalitățile de transfer la nivel conceptual, cu mijloacele lingvistice pe care le va utiliza și cu construirea acestora, în mod implicit conturându-se principiile de bază ale traducerii. Aceste decizii urmează unor procese ce decurg din observarea comparativă a construcției și funcționării surselor, din înțelegerea nivelului lor conceptual și formal. Întregul complex de analiză, pe lângă o anumită ierarhizare – chiar dacă vremelnică și nedefinitivă – a surselor se referă și la utilizarea (prin uz, modificare și îmbogățire) a mijloacelor de expresie ale limbii (mijloace privite în relație cu cele ale limbilor sursă, care, astfel, devin limbi-model).

Consultând mai multe surse, traducătorul urmărește mai multe posibilități, are în față mai multe modele și soluții culturale și lingvistice. Desigur, existența reală a mai multor posibilități de a înțelege și reconfigura textul îl expune la nenumărate tentații și la posibile erori. Cu toate acestea, în general, astfel de traduceri cu caracter compilatoriu prezintă o șansă în plus față de cele dintâi: ele oferă ființei umane posibilitatea unei înțelegeri mai largi a unui conținut nuanțat și oscilant, întrucât acesta este exprimat prin forme diferite, ce prezintă posibilități diferite de configurare lingvistică și mentală, precum și de conceptualizare. Traducătorul, așadar, are posibilitatea de a discerne asupra întregului complex conceptual și lingvistic pe care îl are în față și, implicit, de a genera un text de calitate. Este extrem de probabil ca, dintre doi traducători identic dotați și cu concepții identice, textul celui care traduce pe baza unei surse să fie de o calitate inferioară celui care a tradus pe baza a două sau mai multe surse.

Faptul însuși de a opta pentru consultarea mai multor surse are semnificații multiple. În primul rând, lucrul acesta arată că traducătorul nu mai are în vedere o relație între sacralitatea textului și o anumită limbă, ci între o limbă care deține respectivul text – deoarece a reușit să îl obțină printr-un efort de traducere – și un conținut. În acest caz, traducătorul privește la texte ca la niște constructe lingvistice și culturale, limbile fiind căi prin care un anumit conținut se creează pentru receptorii acelei limbi și ai aceluia mediu cultural, iar nu forme și

modalități unice de a obține acel conținut, identic pentru orice mediu cultural. Conținuturile ideatic, estetic și lingvistic nu mai sînt văzute ca o unitate monolitică încărcată cu sacralitate și pe care o limbă îl deține în mod exclusiv.

Observînd că între formele pe care textul le capătă în diferite limbi pot exista deosebiri semnificative, traducătorul înțelege că o privire de ansamblu asupra acestora îi crește posibilitățile de a obține o traducere de calitate în propria limbă. Voința traducătorului de a avea mai multe surse arată și că acesta înțelege că urmarea unei singure versiuni nu este neapărat suficientă pentru a obține respectivul conținut în limba-țintă. Încercarea de a înțelege conținutul și construcția formei cu ajutorul și prin intermediul mai multor versiuni și a mai multor limbi, semnifică, în primul rînd, că limbile nu se mai judecă exclusiv din perspectiva sacru/vernacular – de unde neobligativitatea de a utiliza doar versiunile limbilor sacre și posibilitatea de a urma traduceri ale altor limbi vernaculare –, precum și creșterea pretențiilor față de calitatea traducerii, cu implicațiile aferente (o limbă mai elaborată și un text mai inteligibil pentru receptorul concret, dotat cu anumite nevoi).

Traducerile avînd mai multe surse pot oferi cititorului un text inteligibil, scris într-o limbă accesibilă, capabilă de a servi drept model reproductibil, adică viabilă. Este calea multiplă pe care traducătorul încerca să ajungă la corecta înțelegere a unor conținuturi pe care, apoi, se străduia să le recreeze în limba română, prin formele acesteia. În acest scop, el avea a găsi – și chiar a crea uneori – formele și modalitățile de a reda în mod rezonabil acel conținut. Desigur, dat fiind nivelul de dezvoltare a aspectului literar al limbii române, uneori acest lucru se făcea prin adoptarea modelului străin, acomodat la posibilitățile, particularitățile și cerințele de bază ale limbii române, alteori, limbile din care traducea erau doar niște călăuze, iar alteori găsirea în limba română capacități și uzuri de a reda convenabil ori optim anumite conținuturi.

I.2.6. Toate acestea pot fi observate studiind rezulatele obținute de către traducătorii români ai secolelor al XVI-lea și al XVII-lea. Texte precum *Codicele Bratul*, *Codicele Voronețean*, *Apostolul coresian*,

Psaltirile secolului al XVI-lea decurg din traducerea unei unice surse slavone, ceea ce corespunde unei concepții care generează o astfel de opțiune. Eliminându-se posibilitatea de a consulta alte surse (fie ele tot slavone), se asumă redarea cu fidelitate a textului slavon, reproducerea aceluși model arhitectural și lingvistic, conjuncția dintre acestea generând traduceri carențiale sub mai multe aspecte. Practic, un proces de traducere pe această cale accentuează posibilitățile relativ limitate pe care limba română le avea²¹ – în raport cu cerințele unui text de o asemenea complexitate –, deoarece nu opunea acelor limite efortul de a pune sistemul la lucru, de a-i stimula capacitățile adaptative și creative, prin care să acomodeze modelul la propriile posibilități, prin care să asimileze elementele compatibile ale modelului, prin care să desfășoare un travaliu de edificare în chipul propriei naturi și propriilor potențialități.

O astfel de cale transforma limba română într-un mediu prin care limba-sursă se manifesta în confomitate cu modalitățile și cerințele ei. În plus, întrucât sistemul limbii române nu își dezvoltase încă un aspect literar care să decurgă din propria natură, și deoarece o astfel de cale lipsită de stimuli în această direcție încetinea un astfel de proces, aceste traduceri prezintă o caracteristică interesantă. Ele combină gramatica și lexicul proprii limbii române – dar având caracter popular – cu gramatica (mai ales la nivel sintactic, dar, punctiform, și sub aspect morfologic) și lexicul modelate în chipul textului slavon. În felul acesta, practic, nu se edifică o normă literară românească inspirată de un model cult străin, dar în spiritul naturii limbii române, ci se folosește material românesc pentru a se crea un aspect literar grevat de constrângerile tiparului lingvistic străin și impregnat de formele și conținuturile aceluși tipar.

Modalitatea aceasta de a acționa nu dispăre nici în secolul următor, deoarece în cazul *Bibliei* de la București (1688) se constată aceeași

²¹ Aceste posibilități sînt proprii nivelului de dezvoltare a limbii, așadar deocamdată independente de numărul surselor, de concepțiile pe baza cărora se execută traducerea și de aria lingvistică ori culturală în care se produce acel act cultural.

atenție față de textul-model. *Biblia* de la București decurge din revizia unor traduceri anterioare, astfel că atât *Vechiul Testament* – revizie a traducerii din greacă de către Nicolae Milescu –, cât și *Noul Testament* – revizie a *Noului Testament* de la Bălgrad (1648) – apar ca încercări susținute de orientare a textului și a limbii române literare către modelul grecesc și conform acestuia (în condițiile în care NTB era o traducere care decurge din textul latin, dar care căutase să valorifice resursele limbii române). Orientați către calea traducerii literale și aflați într-o perioadă în care slavonismul cultural era caduc, noul model cultural fiind cel grecesc, revizorii BB vor încerca să edifice aspectul literar românesc conform și în chipul modelului grecesc. Indiferent de limba către care se orientează acei învățați, nici de data aceasta acțiunea nu este de natură să extragă din virtualitățile limbii române acele elemente prin a căror orientare și dezvoltare să se poată construi un aspect literar. În loc de a solicita sistemul pentru ca acesta să genereze un aspect literar, punând în valoare ceea ce limba prezenta ca posibilitate dată de propria ei natură, un astfel de procedeu încearcă, practic, să modifice natura limbii, torsionând gramatica și lexicul spre a le restructura după anatomia și fiziologia modelului²².

Avînd la bază cu totul alte impulsuri, altă mentalitate și alt mod de a concepe relațiile dintre diferitele limbi, *Palia* de la Orăștie (1581) și *Noul Testament* de la Bălgrad (1648) se arată a fi texte care contribuie la edificarea aspectului literar al limbii române în mod liber, fără constrîngeri nefirești. Fiecare din cele două texte menționate are cel puțin două surse, pe care traducătorii le pun la contribuție în mod constant, ceea ce se urmărește fiind obținerea unui text care să genereze

²² Vezi studiile lingvistice efectuate de V. Arvinte și publicate în BB MLD și BB 2001-2002.

Această incompatibilitate gravă a fost una din marile cauze pentru care, în fapt, aspectul literar al limbii române a avut o evoluție nefiresc de lentă, incoerentă și întreruptă. Abia spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea, urmînd alte modele, și, desigur, o altă cale, româna va începe să își edifice un aspect literar, de data aceasta, construit în chipul propriei naturi și doar inspirat de modele străine, mai ales neolatine.

înțelegerea conținutului, recreat în spiritul limbii române. Traducătorii aceștia nu mai privesc cu respect mistic la limbile din care traduc, nu încearcă cu orice preț să redea în limba română spiritul acelor limbi și nici să îmbogățească limba română cu structurile acelorora. Ei par interesați doar ca receptorul român să poată înțelege conținutul textului și fac tot ceea ce pot pentru a reda acel conținut, în limba română și pentru receptorul român, fără a nesocoti modelele, pe care par a le respecta mai curînd ca pe niște constructe lingvistice.

Astfel, avînd în față și la dispoziție două sau mai multe modele, autorii acestor traduceri vor urmări acele texte verset cu verset, dar vor traduce în funcție de anumite principii și finalități – determinate de mentalitatea dominantă în spațiul acelei epoci –, în așa fel încît *Palia* de la Orăștie și *Noul Testament* de la Bălgrad se constituie prin contribuția textelor-sursă și a limbii române. Consultarea constantă (și inegală) a acelor texte a lăsat numeroase urme la nivelul rezultatului. Adeseori a fost făcută prin colaborarea surselor, alteori prin amestecul lor (fie la suprafață, fie în profunzime, fie în mod inextricabil), iar alteori acestea au devenit tot mai puțin vizibile, uneori pînă la estomparea lor totală. Sursele au servit, în primul rînd, înțelegerii conținutului epic sau ideatic, abia apoi procurării unor modele de construcție a mijloacelor de exprimare lingvistică (în vederea redării pentru cititor a conținuturilor conceptuale ale textului). Contactul cu modelele a mai permis construirea unui tipar mental care l-a ajutat pe traducător să aproximeze modalitatea în care ar trebui să arate și să funcționeze o traducere a *Bibliiei*, ceea ce i-a permis uneori să acționeze liber.

În cazul acestor două traduceri – pentru a căror realizare traducătorii aveau în față un text de maxim prestigiu (*Vulgata*), așadar construit într-o limbă exersată – cu mijloace precare căutîndu-și accesul la text, traducătorii aveau ca prim obiectiv aducerea în fața cititorului a textului sacru, dar nu pe calea urmării obediente a unui model, ori a structurilor unei limbi străine, ci acomodînd limba română la particularitățile modelelor, adaptîndu-le pe acelea la cerințele de bază ale limbii române și urmărind constant obținerea înțelegerii la receptor, prin construirea unor mijloace lingvistice compatibile cu spiritul limbii

române și viabile. Construcția lingvistică a acestor tipărituri arată fără echivoc că traducătorii încearcă să ajungă la cititor cu un text reconstruit într-o limbă cât mai accesibilă acestuia, negrevată de expresia cultă a surselor, totodată eliberată de modalitățile de exprimare prea îngust populare. Principala lor preocupare, așadar, nu era de a construi un text pe baza unui model, ci de a edifica pe cititor și limba²³.

Desigur, existența mai multor surse putea amplifica, în mod firesc, problemele traducerii. Astfel, alături de problemele ridicate de însăși substanța care era de tradus, apar cele datorate relației dintre conținutul textului de tradus și conținutul rezultat în urma traducerii. Cel dintâi cunoștea atâtea forme câte surse erau, ceea ce înseamnă că mai multe sisteme lingvistice exercitau presiuni asupra celui românesc – unde întâlneau un aspect literar insuficient format pentru a cuprinde mereu, în modalități proprii ori adoptate și adaptate, respectivele conținuturi. În acest context și traducând sub imperiul unei astfel de concepții, aceste presiuni fac ca modelele culte străine să solicite limba română spre a genera, cu ajutorul modelelor, dar cu aportul resurselor sale interne, un aspect cult scris care să răspundă atât nevoilor impuse de natura limbii române, cât și celor ale receptorului român.

Arătându-se inspirat de un model sau de altul, dar liber în a crea o traducere românească, traducătorul are posibilitatea de a-și manifesta spiritul interpretativ și inovativ, liber de constrângerile literei textului și de structurile caracteristice limbii-sursă. Prin asocierea surselor, traducătorul dobândește cu limpezime perspectiva propriei limbi, fiind stimulat să lase limba-țintă să-și impună cerințele și să stimuleze tendințele culturale ale acesteia. Întrucât alături de dificultățile date de aspectul literar incipient acționează și posibilitățile limbii, precum și cerințele acesteia, se constată că nevoia urmării modelului se convertește treptat (uneori cu mai mult succes, alteori cu mai puțin) în

²³ Pentru nevoia de a înțelege textul sacru și implicațiile practice care decurg de aici, vezi finalul prefeței NTB: „Aceasta poftim de la Tatăl Dumnezeu și de la Domnul nostru Iisus Hristos, cum să vă înțelepțască Duhul Sfânt ca să înțelegeți voia sfinției Sale și să faceți carele sînt scrise într-această carte, spre slava lui Dumnezeu și spre ispășeniia voastră”.

nevoia respectării nevoilor limbii în care se traduce, ceea ce înseamnă că urmarea prin reproducere a modelului devine adaptativă, apoi creativă. Pe de altă parte, din acest motiv, tulburări de tot felul apar aproape la tot pasul, marele miracol fiind tocmai valorificarea posibilității de a traduce un text dificil într-o limbă care nu avea decât un aspect popular bine structurat, cel cult abia astfel constituindu-se. În realitate, toate aceste dificultăți reprezintă caracteristicile firești ale unui proces de edificare a unui aspect literar, prin contactul lingvistic generat de traducere.

I.2.7. Vechile traduceri românești se edifică pe două căi principale. Unele dintre acestea (în special cele din spațiul estic și sudic) apelează - dincolo de orice măsură uneori - la modelul cult. Pentru traducătorii de aici, textul de tradus nu este doar o sursă de conținut conceptual și simplu model ce sugerează, inspiră sau împrumută moderat forme și conținuturi lingvistice. Pe alocuri, el devine un monolit care este transferat ca atare în limba română. Firește că nici traducătorii din aria vestică nu scapă de presiunile limbilor cu aspect cult exersat. Analiza compartimentelor fonetic, morfologic și lexical, uneori chiar și a celui sintactic, însă, arată că traducerile acestora implică eforturi ce conduc la edificarea unui nivel cult al limbii române, care să nu reproducă modelul străin, ci să activeze și să pună la lucru resursele limbii române. Acest deziderat nu pare a decurge neapărat dintr-un anumit mod de concepere a aspectului cult, ci din nevoia concretă de a produce un text românesc inteligibil pentru receptorul traducerii²⁴.

În această perioadă, mai cu seamă în secolul al XVI-lea, dat fiind nivelul de dezvoltare a limbii române, precum și relativa fărâmițare culturală a teritoriului românesc, în contextul în care începe o intensă

²⁴ Este foarte important să se observe că, practic, nici un text tradus nu se edifică exclusiv prin aplicarea unuia dintre cele două procedee. Fiind deduse din comportamentul traducătorilor, acestea sînt teoretice. În fapt, traducătorii uzează de ambele căi. Totuși, împărțirea în cele două grupe corespunde realității și este impusă de orientarea către cititor sau către textul sacru și limba sursei, ceea ce dă ponderi semnificativ diferite celor două concepții teoretice privind căile și finalitățile traducerii.

activitate de traducere, principala caracteristică este dată de existența unei abundențe de posibilități de exprimare pe care limba le pune la dispoziția traducătorilor. Lipsa, pînă atunci, a unor principii de selecție cultă, pe fondul unor contacte restrînse între diferitele arii cultural-geografice românești, a condus la apariția și funcționarea mai multor variante ale aspectului cult al limbii române, chiar dacă acestea nu aveau șanse de a supraviețui ca atare. Avînd în vedere situația în care traducătorii se aflau față de destinatarul traducerii, dar și relația lor cu nivelul de dezvoltare al aspectului cult al limbii române, este limpede că soluția optimă era combinarea echilibrată a celor două căi.

Pentru a se produce transferul în limba română a unui conținut conceptual exprimat în formele unei limbi străine, traducătorul trebuia: **a)** să uzeze de posibilitățile limbii române, potențate și șlefuite pînă la nivelul lor maxim; **b)** să uzeze de soluțiile textului străin (transformat astfel în model), acolo unde – pentru a exprima acele conținuturi – limba română era în imposibilitate de a produce soluții proprii și dacă acest lucru nu leza sistemul limbii române în intimitatea sa.

I.2.8. O primă concluzie care se impune în urma studierii atente a întregii situații din epocă este aceea că rezultatele traducerii depind de finalitățile acesteia, de căile imaginate, ambele decurgînd din concepția culturală și confesională pe care se edifica întregul proces. În funcție de concepțiile cărora li se supuneau și de nivelele lor de pregătire, traducătorii se pot orienta spre text, spre limbă sau spre cititor. Cînd se orientează spre text, singura cale pe care merg este cea impusă de limba din care traduc. De aceea, la cititor și în limba română ajung structuri obscure sau aberante pentru receptorul român și pentru limba română. Desigur, din perspectiva unică a limbii-sursă, acestea par a fi singurele soluții acceptabile. Cînd se orientează spre actul de edificare a unui aspect literar românesc, traducătorul își ia ca model o limbă de cultură, dar încearcă să recreeze structurile acesteia folosind materialul de construcție al limbii române, rezultatul fiind structuri incompatibile cu natura limbii române și greu sau deloc inteligibile pentru receptorul român.

Pentru secolele al XVI-lea și al XVII-lea, în care aspectul literar românesc era în formare, singura situație benefică și constructivă la modul eficient pare a decurge din orientarea traducătorului către receptor. Încercînd să producă un text care să vehiculeze și să dezvăluie unui individ concret un anumit conținut, acest traducător înțelege că are nevoie de un instrument bine structurat, funcțional și eficient, din perspectiva cerințelor intrinseci ale instrumentului, a conținutului, precum și din cea a receptorului. Foarte important, în acest caz, modelul străin nu mai este un tipar care se reflectă în limba-țintă, ci doar mediul prin care se capătă acces la un conținut conceptual – care este recreat prin și în limba-țintă – și o sursă de inspirație privind unele modalități de exprimare caracteristice aspectului cultivat al limbii.

Privind la șirul de traducători români ai textului sacru, din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, se observă că aceștia au avut de înfruntat niște dificultăți de rang fundamental, date de forma și de conținutul textului, de presiunea limbilor-sursă, de caracteristicile limbii-țintă, precum și de faptul că rezultatul traducerii se adresa unui public. Nici unul dintre traducători nu avea la îndemînă instrumente lingvistice care să-i garanteze reușita deplină, adică obținerea unui text lămurit.

În esență, marea deosebire dintre aceștia se referă, în primul rînd, la măsurile diferite în care au acționat eficient asupra limbii române, dezvoltînd-o ca instrument de exprimare cultă. Întrucît limba română avea un aspect literar dezvoltat, apt de a reda conținuturi complexe, traducătorii secolului al XX-lea, spre exemplu, trebuiau doar să recreeze conținutul unui text în cadrele unei limbi și la standardele unui cititor.

Pentru traducătorul secolului al XVI-lea lucrurile stăteau cu totul altfel. Chiar dacă acest traducător ar fi intenționat să se concentreze asupra destinatarului traducerii, el nu putea ignora nivelul de dezvoltare a limbii române și problemele ce decurgeau de aici. Și acest traducător avea de reconstruit, pentru un receptor concret, un text într-o altă limbă decît în cea în care fusese el compus și recompus, numai că, de data aceasta obstacolul ridicat de lipsa aspectului literar al limbii-țintă îl

punea în imposibilitatea de a face doar o muncă de adaptare a formelor și conținuturilor străine la capacitățile de exprimare ale unei limbi.

În general, pentru traducătorul secolului al XX-lea, limba-sursă este doar un mediu, o construcție care poartă un conținut conceptual. Sarcina sa este de a pune în act acele forme ale limbii române care sînt capabile să genereze respectivul conținut.

Traducătorul începuturilor nu poate proceda la fel întrucît travaliul de a recrea acel conținut era împovărat de acela al inexistenței vasului prin care să recreeze conținutul. El avea a crea chiar aspectul literar care să fie apt a genera și exprima conținutul dorit.

Diferența cea mai consistentă, așadar, se află în faptul că traducătorii secolului al XX-lea au tradus într-o limbă de cultură formată (operînd eventuale ajustări și ameliorări ale acesteia), în vreme ce ceilalți au avut a traduce într-o limbă al cărei aspect cult, în felul acesta, tocmai îl construiau, mai mult, împreună cu principiile de funcționare ale acestuia.

Toată această activitate complexă a avut ca principal scop accesul la anumite conținuturi, care, însă, erau construite și exprimate într-un alt sistem lingvistic și în conformitate cu normele proprii acelu sistem.

Prin activitatea de traducere s-au produs modificări în planul mental al receptorilor și s-au amorsat procese de natură să conducă la crearea unui aspect literar. Edificat ca modalitate de a elabora și transmite un anumit conținut lingvistic și conceptual, în cadrele unei forme constituite cultural, aspectul literar se constituie, instituie și se reproduce pe baza unor principii (de selecție, sinteză, coerență, unitate și estetică), filtrînd sistemul în modalități culturale spre a-l reda ca instrument superior de comunicare. Acest instrument superior de comunicare, capabil să reproducă și să genereze forme și conținuturi de rang cultural, orînduînd forme, generînd variate tipuri de conținuturi, exprimînd, dar și creînd valori lingvistice, cognitive, spirituale, estetice apare la capătul unui travaliu cultural și lingvistic orientat nu doar în sine, ci și către utilizatorul său.